

MITROVITS MIKLÓS

II. János Pál pápa első lengyelországi látogatása – a lengyel pápa a lengyel és a szovjet dokumentumok tükrében (1978–1980)

A katolikus egyház helyét az 1956 utáni, Lengyelországban létrejött államszocialista rendszerben, három alapvető tényező határozta meg.¹

Az első a lengyel katolikus egyház szerepe a lengyel nép ezeréves történetében. Két meghatározó területen, a nemzeti tudat alakításában és a társadalom összetartásában gyakran az egyház játszotta a vezető szerepet az államhatalom gyengesége vagy éppen hiánya miatt.² A másik hasonlóan fontos tényező, a létrejövő államszocialista struktúra legitimációs ideológiája, amely – a magántulajdon elutasításával, a rendszeren kívülálló autonómiák felszámolására való törekvésekkel, a materialista világszemléletével stb. – alapvetően szemben állt az egyház világnézetével. Ezek egy része önmagában megkérdőjelezte az egyház létezését a rendszerben, hiszen az egyház a feudális-kapitalista rendszer továbbélésének a bizonyítéka volt. A harmadik meghatározó mozzanat ebben a kontextusban a vatikáni konklávé döntése, amely az 1978 októberében éppen egy lengyel egyházi személyt választott meg I. János Pál utódjának. Karol Wojtyła, aki potenciális utódjelölt volt Stefan Wyszyński halála esetén a Lengyelország prímása címre, már az ötvenes évek óta ismert volt a hatalom szemében a harcos kommunista-ellenességéről. Pápává választása egyértelműen erősítette a lengyel katolikus egyház pozícióját mind Lengyelországban, mind a nemzetközi porondon, szemben az államhatalommal.

A lengyel katolikus egyház és Karol Wojtyła pápává választása

1. A hagyományok és az új kihívások antinómiái

a) A második világháború után, a lengyel katolikus egyház az addigi története során még nem tapasztalt, új helyzetben találta magát. Az alapvető változás az jelentette, hogy az egyház az újonnan berendezkedő „kommunista” hatalom legitimációjával állt szemben.

¹ A rendszerváltás utáni lengyel történetírás korszak-meghatározásairól és fogalmi kereteiről lásd: STOBIECKI, RAFAŁ: A lengyel közelmúlt-kutatás fogalmi keretei. *Magyar Lettre Internationale*, 14. (2004) 54. sz. 32-34.

² E tanulmányban nem foglalkozhatunk részletesen a lengyel egyház történetével. Lásd erről: KŁOCZOWSKI, JERZY – MÜLLEROWA, LIDIA – SKARBEK, JAN: *A katolikus egyház Lengyelországban*. Budapest, 1994. 70-85. (a továbbiakban: KŁOCZOWSKI – MÜLLEROWA – SKARBEK, 1994).

Miközben a kommunista ideológia a kapitalizmus teljes elutasítása mellett kötelezte el magát, az egyház ambivalensen viszonyult e rendszerhez. Az egyház egyrészt, éppen ennek a feudális, majd a kapitalista rendszernek vált a szerves részévé, sokszor haszonélvezőjévé az évszázadok során. Illetve az egyik leglényegesebb, szintén az új hatalom legitimációját érintő kérdésben, a tulajdonjog kérdésében, az egyház a magántulajdon sérthetlenségét („*embernek természetadta joga, hogy magántulajdonban, sajátjaként birtokoljon dolgokat*”) vallotta.³ Másrészt, a bürokrácia és az állami erőszakszervekre épülő totalitárius állammal szemben, mint autonóm, tőle független intézmény jelent meg. Mindezek mellett a szegények, az elesettek melletti kiállás, a tizenkilencedik század végi kapitalista kizsákmányolás elleni fellépések mutatták meg az egyház kettős viszonyát a fennálló gazdasági-társadalmi renchez.

Kelet-Európában Lengyelország volt az egyetlen ország, ahol az egyháznak sikerült a magántulajdon védelmében sikerrel fellépni a falun úgy, hogy a paraszttal közösen szinte teljes mértékben megakadályozta a földek kollektivizálását. E tény egyben bizonyítja, hogy az egyház legerősebb társadalmi bázisa a falvakban volt. A szocialista falu megteremtése később, állandóan napirenden lévő programmá vált, de sem Gomulka, sem Gierek nem tudta felszámolni a szabad paraszti gazdálkodás túlsúlyát. E ténynek a súlyos következményei periodikusan törtek a felszínre. Így a mezőgazdasági problémák miatt kialakuló állandó élelmiszerhiány sorozatos munkásfelkelésekhez vezetett a városokban.

E tényezők erőteljesen meghatározták a kialakuló államszocialista rendszer egész további történetét. A katolikus egyház ebben olyan meghatározó szerepet játszott, amelyre nincs példa a többi kelet-európai országban.

A *Rerum novarum* kezdetű enciklika óta az egyház is foglalkozott a munkásosztály helyzetének javításának lehetőségeivel, az alapvető ellentét azonban végig fennállt a kommunista és a keresztény világnézet között: a kapitalista rendszer eltörlése vagy „csupán” a rendszer „megjavítása”. Ez utóbbi, a hatalom szemében lényegében restaurációs, reakciós tevékenységet jelentett.

b) A lengyel katolikus egyház történelmi szerepe – mint tudatformáló, az állami intézményrendszert gyakran helyettesítő, a lengyeliséget összetartó intézmény – a lengyel történelemben ismert. Az 1945 után kialakult új hatalmi berendezkedés számára azonban, a közvetlen közelmúlt is meghatározó szerepet játszott a legitimáció megszerzésében egész Kelet-Európában. Magyarországgal összevetve, ahol a háború előtti politikával szinte teljes mértékben összefonódott katolikus egyháznak nem volt komoly *antifasiszta hagyománya* (ezt már nem tudta feledtetni a nyilas hatalomátvétel

³ A *Rerum novarum* kezdetű enciklika (1891), a szocialisták szándékait a magántulajdon megszüntetésével kapcsolatban úgy értékelte, hogy „*tervük azonban a szociális kérdés megoldására annyira alkalmatlan, hogy maguknak a munkásoknak is kárára volna, ezen kívül pedig felettébb igazságtalan is, mivel erőszakot alkalmaz a jogos birtokosok ellen, megzavarja az államrendet, alapjaiban felforgatja a társadalmat.*” (...) „*mert megszüntetik a munkabér befektetésének szabadságát, s ezáltal megfosztják a munkásokat családi vagyonuk növelésének, és a haszonszerzésnek a reményétől és lehetőségétől.*” Ford.: Dér Katalin, lásd: www.katolikus.hu/roma/rerum.html (2007. február 6.)

utáni néhány hónapos ellenállás sem), Lengyelországban az egyház rendelkezett ilyen múlttal. Sőt a Pilsudski, majd a marsall halála utáni korszak ellenzéki vezetői, akik a világháború alatt és után a demokratikus jobboldalt testesítették meg (Sikorski tábornok, majd halála után Stanisław Mikołajczyk miniszterelnök) szintén az antifasiszta harc élvonalába tartoztak.

E harc legjelentősebb akciója kétségtelenül az 1944. augusztus 1-jén, a német megszállók ellen kirobbantott Varsói Felkelés volt, melyet az egyházhoz erősen kötődő Honi Hadsereg (Armia Krajowa) szervezett meg.⁴ A formálódó kommunista irányítású hatalom tehát nem tudta, nem tudhatta kisajátítani az antifasizmus hagyományát, így az nem válhatott legitímációs tényezővé a háború előtti korszakkal szemben.⁵

A lengyel kommunista pártnak (1948-tól Lengyel Egyesült Munkáspárt) tehát hiányzott az a legitímációs háttér, amellyel bizonyos mértékig rendelkeztek e pártok a többi kelet-európai államban. Ebben jelentős szerepet játszott a katolikus egyház.

c) A lengyel katolikus egyház több mint ezeréves történetén végigtekintve – kissé történelmietlenül – sorsszerűnek tűnhet az, ami a huszadik század harmadik harmadában bekövetkezett. Arra a szerepre, amelyet a lengyel katolikus egyház ebben a periódusban betöltött, mind a nemzetközi, mind a lengyel társadalmi-politikai életben, akár predestinálva is érezhette magát a *hagyományai alapján*. Julius Słowacki, a lengyelek nagy messianista költőjének „profetikus” sorai egy jövődöbéli szláv pápáról⁶ a tizenkilencedik század közepének zürzavaros forradalmi korszakában, csupán egy irreális vágyálmot fogalmaztak meg. Akkor nem is tulajdonított neki senki

⁴ Újabban a Honi Hadsereg megítélése sem egyértelműen pozitív Lengyelországban, de ez a háború utáni években nem játszott szerepet. Emellett csak a rendszerváltás után vált ismerté néhány olyan eset, ahol lengyel lakosság is aktívan részt vett a zsidóság elleni akciókban. Leghíresebb példája a Jedwabne faluban történt események, magyarul lásd: GROSS, JAN T.: *Szomszédok. A jedwabnei zsidók kiirtása*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2004.

⁵ Ehhez hasonlóan, erősen meghatározta a lengyelek szovjetekhez való viszonyát a Molotov-Rippentrop paktum, a Katyńban elkövetett tömeggyilkosság, illetve az a tény, hogy a Szovjetunió számára Lengyelország létfontosságú geo-stratégiai területté vált Berlin elfoglalása után, így ott nem tarthattak demokratikus választásokat sem, mint a többi kelet-európai országban. A nyugati-európai államok és az USA pedig elfogadta, hogy Lengyelország teljes mértékben a Szovjetunió befolyása alá kerül.

⁶ „A trzebaż mocy, byśmy ten Pański

Dźwignęli świat:

Więc oto idzie Papież Słowiański

Ludowy brat;

Oto już leje balsamy świata

Do naszych łon,

Hufiec aniołów kwiatem umiata

Dla niego tron.

On rozda miłość, jak dziś mocarze

Rozdają broń,

Sakramentalną moc on pokaże,

Świat wzięwszy w dłoń. "

SŁOWACKI, JULIUS: *Słowiański papież* (A Szláv Pápa. 1848) – részlet (fordítás tőlem).

Kell hát erő, hogy ezt az Isteni

világot felemeljük:

Jöjj hát Szláv Pápa

Népi testvér;

Íme, önti már a világ gyógyírét

Ránk,

Angyalok csapata virággal söpri

Trónját.

Szeretetet oszt, ahogy ma a hatalmasok

Fegyvereket osztanak,

A világot tenyerébe véve,

Szent erőt mutat.

különösebb jelentőséget. A negyvennyolcas forradalmak és IX. Pius pápa Rómából való szökése után kereken százharminc évvel azonban, több millió lengyelnek jutott eszébe e néhány sor.

Kétségtelen az is, hogy azok a feladatok, amelyeket 1978 októberében Karol Wojtyła, frissen pápává választott krakkói érsek elé állítottak Vatikánban, nem voltak ismeretlenek a lengyel egyház számára. Azok a célok, amelyeket az egyház a II. vatikáni zsinaton (1962-1965) meghatározott: az egyház megújítása, tanbeli és fegyelmi tisztasága, a keresztyének egységének megvalósítása és nyitás a világ felé,⁷ olyan célkitűzések voltak, amelyek nagyfokú toleranciát, állhatatosságot, sőt bizonyos fokú demokráciát követelt meg az egyháztól. E tulajdonságok a lengyel egyház alapvető jegyei közé tartoztak, éppen a történelemben betöltött sajátos szerepének köszönhetően.

Wojtylát „edzettebbnek” és tapasztaltabbnak tartották a kelet-európai országok vezetői is a többi lehetséges pápajelölnél, az egyházra leselkedő veszélyek elleni harcban, ugyanakkor úgy értékelték, hogy politikailag hajlékony és tárgyalásra kész, hiszen egyik előmozdítója volt VI. Pál „keleti politikájának”.⁸

2. A katolikus egyház az államszocializmusban

Az új hatalmi berendezkedés nem törte meg a lengyel társadalmi fejlődést. Bár a hatalmi, intézményrendszeri struktúra gyökeresen megváltozott, de valójában csak ott ért el sikereket, ahol az a történelmi folyamatosságból is következett. Ilyen volt a feudális nagybirtok teljes felszámolása, vagy az iparosítás. A társadalmi szerkezetet még erőszakkal sem sikerült alapvetően átalakítani, illetve csak oly mértékben, melyet az előbb említett változások megkívántak. Az, hogy az egyház társadalmi bázisa az üldözés és az elnyomás alatt is megmaradt, éppen azt bizonyítja, hogy a társadalomban nem zajlottak le a hatalom által kívánt mértékben a változások, még az ötvenes évek repressziót leginkább magánviselő szakaszában sem.

Intézményi oldalról két út figyelhető meg a kelet-európai államszocialista modell szerint felépülő struktúrákban. Az első, ami inkább az ortodox-keresztyen világra volt jellemző, hogy az egyházat sikerült a kezdeti üldözés után az államnak a saját hívévé és támogatójává alakítani, ahogy az Romániában is történt.⁹ A másik, a katolikus és a görög-katolikus (unitus) régió, ahol inkább az ellenállás volt a jellemző. Ott vagy az egyházi intézmények veresége következett, azaz nem voltak képesek jelentős szerepet vállalni a társadalmi-politikai életben (lásd: Magyarország, illetve Csehszlovákia, bár ez utóbbi esetében egy erős földalatti egyház pótolta a hivatalosat), vagy ahogy a lengyel példa mutatja, túlélés (1950-1956),¹⁰ majd újra megerősítés

⁷ KRÁNITZ MIHÁLY: *A II. vatikáni zsinat jelentősége*. In: http://web.axelero.hu/kesz/jel/03_01/zsinat.html (2006. december 29.)

⁸ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) ÁEH XIX-A-21-c-18. 23. doboz (1978).

⁹ Lásd erre: ANDREESCU, GABRIEL: *A nemzetközi kapcsolatok és az ortodoxia Kelet- és Délkelet-Európában. Európai szemmel*, (1999) 2-3. sz. 3-39.

¹⁰ A lengyel katolikus egyház túléléséhez nagy mértékben hozzájárult *Stefan Wyszyński* személye, aki egyházának legelszántabb védelmezője, de egyben legnagyobb realpolitikusa is

(1957 utáni időszak). Az unitusok általában a földalatti nemzeti szuverenitás, és a függetlenség képviselői is voltak (Ukrajna).

1956 tehát nem csak a politikátörténetben cezúra, hanem az állam-egyház viszonyában is. Ez összefügg azzal a kérdéssel is, hogy a totalitárius állami berendezkedést felváltja az autoritarizmus vagy a poszt-totalitárius rendszer, amelyben a megmaradó legitimációs ideológia mellett az egyház bizonyos autonómiáját már eltűrik, nem törekszenek nyíltan a felszámolására.

Anélkül, hogy végig tekintenénk a lengyel katolikus egyház 1956 utáni történetét,¹¹ utalni kell a korszak legfontosabb eseménysorozatára, amely Stefan Wyszyński prímás kezdeményezésére indult el. A „Wielka Nowenna” („Nagy Kilenced”) 1957. májusában történő meghirdetésével kezdődő, az 1966-ban sorra kerülő Millennium¹² ünnepségeire való felkészülés, az állam-egyház kapcsolatában az újabb elhidegülést jelentette. Kilenc éven keresztül különböző egyházi és nemzeti ünnepek megünneplése, tömeges zarándoklatok zajlottak az egyház szervezésében szerte az országban. A częstochowai Mária kegykép „országjárása” reakcióra készítette a pártvezetőket. Miután elkobozták a képet, az üres kerettel járták tovább az országot, egyre nagyobb tömegeket megmozgatva.¹³ E rendezvények a társadalom tömeges részvételével „megerősítették a vallási és nemzeti érzést, azonosságtudatot és szolidaritást”.¹⁴ A Millenniumnak pedig – az egyház szempontjából – az volt a feladata, hogy „felmutassa minden lengyelnek úgy az országban, mint a világban, saját kulturális gyökereit, még jobban tudatosítsa bennük nemzeti és vallási azonosságukat.”¹⁵

A „Wielka Nowenna” sikere abban mutatkozott meg, hogy az állam gyakorlatilag teljesen elvesztette a legitimációs harcot az egyházzal szemben, az egyház újra az egyetlen, támasztékot nyújtó intézménnyé vált Lengyelországban a társadalom számára, hívők és nem hívők között egyaránt.

A Władysław Gomułka által vezetett hatalom teljes csődje 1970. decemberben csúcsonyosodott ki, amikor a tenger melléki munkásokra lövetett a pártvezetés. A Gomułkát követő új vezetés azonnal taktikát változtatott az egyházpolitikában is. A

volt. 1950. április 14-én egész Kelet-Európában egyedülálló modus vivendi megállapodást írt alá a kormánnyal. A megállapodás szövegét lásd: CYWIŃSKI, BOHDAN: *Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. kötet: „...titeket üldözni fognak” 1944-1958.* Budapest, 2005. 73-75. (a továbbiakban: CYWIŃSKI, 2005.)

¹¹ Magyar nyelven lásd a korszak rövid összefoglalását: KŁOCZOWSKI – MÜLLEROWA – SKARBEEK, 1994. 343-413., ill. CYWIŃSKI, 2005. 15-140. Lengyel nyelven az elmúlt években született néhány kiemelkedő összefoglaló munka: DUDEK, ANTONI – GRYZ, RYSZARD: *Komunisti i kościół w Polsce (1945-1989).* Kraków, Znak, 2003., ŻARYN, JAN: *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944-1989.* Warszawa, Neriton, 2003.

¹² I. Mieszko fejedelem 966-ban vette fel a kereszténységet.

¹³ A képek kultusza a lengyeleknél a tizenötödik századra nyúlik vissza, éppen a pravoszlávokkal való együttélés hatásaként jelent meg. A Częstochowában őrzött Mária kegykép szintén orosz földről került Lengyelországba, és a középkor végétől a leglátogatottabb zarándokhely a mai napig.

¹⁴ KŁOCZOWSKI – MÜLLEROWA – SKARBEEK, 1994. 402.

¹⁵ Uo. 404.

lengyel állam megpróbált „közeledni” az egyházhoz azzal a céllal, hogy lojális maradjon a „szocialista államrendhez” és elfogadja azt a geopolitikai realitást, hogy a Lengyel Népköztársaság legszorosabb szövetségese a Szovjetunió. A Vatikánnal való kapcsolatfelvétellel, amely 1945 után szakadt meg, az állam megpróbálta a lengyel Püspöki kar szerepét csökkenteni.¹⁶ Ebben kudarcot vallott, éppen azért, mert a Vatikánnak Lengyelország volt a legfontosabb láncszem a keleti politikájában, amelyben Agostino Cardinal Casaroli és Luigi Poggi játszott a vezető szerepet.

E politika részeként VI. Pál pápa három alkalommal is szeretett volna Lengyelországba látogatni, először a Millennium (1966), majd Maksymilian Kolbe atya boldoggá avatása alkalmával,¹⁷ végül 1978 májusában. Mindegyik alkalommal a lengyel pártvezetés tért ki a pápa fogadása elől.¹⁸ 1979-ben Leonyid Brezsnyev szemére is vetette Edward Giereknek, a lengyel párt első titkárának, hogy „*Gomulka jobb kommunista volt mint te, mert ő nem fogadta VI. Pál pápát Lengyelországban*”¹⁹.

3. „*Habemus papam – Habemus klapam*”²⁰

Karol Wojtyła megválasztása zavart okozott a hatalom táborában. Meglepő volt az a formula, amivel a vezetőség „belső használatra” elfogadta e tényt. E tézis arra irányult, hogy „*Karol Wojtyła jobb számunkra Rómában, mint Lengyelország jövőbeli Prímásaként itt*”, azaz, mint Stefan Wyszyński utóda.²¹ Józef Czyrek, későbbi külügyminiszter, találta ki ezt az önróniát sem nélkülöző formulát a pápaválasztás napján tartott ad hoc jellegű központi bizottsági ülésre, majd később Stanisław Kania is ismételte. 1979 januárjában a Belügyminisztérium értekezletén úgy fogalmazott, hogy „*a számos kétség és nyugtalanság mellett, melyeket Wojtyła pápává választásával kapcsolatban átéltünk, biztosak lehetünk, hogy nem lesz a lengyel püspöki kar vezetője. Hogy ez így történt, (az annak köszönhető, hogy) határozott szubtilis tevékenységet folytattunk.*”²² A későbbi első titkár ekkor a titkosszolgálatokért is felelős KB titkárként foglalkozott az egyházzal. Ezzel a meglepően rövidlátó mondattal szemben Moszkvában súlyosabbnak ítélték meg a kialakult helyzetet. Érezték, hogy ez a pápaválasztás Lengyelország határain is túlmutató problémákat okozhat.

¹⁶ 1974. július 6-án Casaroli és Józef Czyrek külügyminiszter-helyettes aláírta a Vatikán és a Lengyel Népköztársaság együttműködését szabályozó jegyzőkönyvet, ami nem jelentett formális diplomáciai kapcsolatot a két állam között. A kapcsolatot Luigi Poggi tartotta a római nagykövetségen tartózkodó Kazimierz Szablewskivel.

¹⁷ Kolbe atyát 1971. október 17-én avatta boldoggá VI. Pál pápa, majd II. János Pál szentté 1982. október 10-én.

¹⁸ VI. Pál pápa 1978. augusztus 6-án meghalt, így a téma lekerült a napirendről.

¹⁹ *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW*. Wstęp i opracowanie: FRISZKE, ANDRZEJ – ZAREMBA, MARCIN, Warszawa, Biblioteka „Wieżi”, ISP PAN, 2005. 36. (a továbbiakban: FRISZKE – ZAREMBA, 2005.)

²⁰ A korabeli vicc szerint Gierek táviratban közölte Brezsnyevvel: „Habemus papam”, amire Brezsnyev azt válaszolta vissza: „Habemus klapam”. (klapam: lengyelül „csőd”)

²¹ DUDEK, ANTONI: Gratulacje i obawy *BIULETYN Instytutu Pamięci Narodowej*, 51. (2005) 4.sz. 25. (a továbbiakban: DUDEK, 2005.)

²² Uo.

A boldog és valamilyen közelebből meg nem határozható változásra várakozó társadalommal és az egyre erősödő ellenzékkel, egy 1976 óta megtört, eladósodott hatalom állt szemben 1978 őszén Lengyelországban. Wojtyła pápává választását Rómában, a lengyel társadalom a várakozásainak megtestesüléseként fogta fel.²³

A világpolitika ebben a történelmi pillanatban szintén nagyon bonyolult képet mutatott. A Szovjetunió tekintélye a harmadik világban éppen a csúcson volt. Emellett katonailag továbbra is erős volt annyira, hogy egy évvel később, Afganisztánban háborút indítson. Európában a hatvannyolcas nemzedék képviselői már a politika színpadán tevékenykedtek, és bár már nagyrészüket elvesztette illúzióit a szovjet rendszerrel szemben, de még baloldaliak és liberálisok maradtak. Lengyelországban pedig egyre inkább politikai program volt, hogy az egyházat bevonják a liberalizmussal szemben folytatott harcba. Mindemellett az egyházban bizonyos belső válságnak is tanúi lehetünk. Az új pápától sokan elvárták a reformokat, az egyház modernizálását, a II. vatikáni zsinat programjának megfelelően.²⁴

1978. október 17-én reggel, Kazimierz Szablewski, az Apostoli Szentszékekkel való kapcsolatot tartó csoport főnöke és Stanisław Trepczyński Lengyelország római nagykövete táviratban kérte, hogy a Lengyel Népköztársaság a legmagasabb szinten képviseltesse magát, Karol Wojtyła beiktatási ünnepségén. A távirat szerint a helyi kommentárok barátságosan írnak a szocialista Lengyelországról, és ezt ki kellene használni a rendszer érdekében.²⁵ Kania még aznap este választ küldött Rómába, amelyben megüzente, hogy fejezzék ki Edward Gierek és a legfelsőbb államhatalom nagy elégedettségét a lengyel pápa megválasztása alkalmából, másrészt adják át Wyszyński részére Gierek üdvözlését, amellyel kifejezi tiszteletét és szimpátiáját.²⁶ Majd ezután „forró gratulációt” küldött Gierek mellett Piotr Jaroszewicz miniszterelnök és Henryk Jabłoński az Államtanács elnöke is a Vatikánba. Október 22-én pedig a kérésnek megfelelően, a legmagasabb állami szinten részt vettek a beiktatási ünnepségen. Másnap személyesen is fogadta a lengyel delegációt II. János Pál pápa,²⁷ ahol megemlítette, hogy reméli, hogy egyszer még láthatja Krakkót.

Október 24-én még egy gesztust tett a lengyel pártvezetés II. János Pál pápa felé, amikor Jabłoński a római lengyel nagykövetségen fogadta Wyszyńskit, és soron kívül beleegyezett abba, hogy az új krakkói érsek Franciszek Macharski legyen, ahogy azt az új pápa szeretné. Jabłoński rögtön hozzátette, hogy ez csak egy kivételes eset, amelynek folytatása nem lesz. A valóságban azonban a későbbiekben is volt rá példa, hogy a szokásos procedúrát elkerülve választottak meg egyházi főméltóságokat. (A

²³ Polski Papież. O wpływie Jana Pawła II na zmianę oblicza Polski rozmawiają KS. JAN SIKORSKI, ANTONI DUDEK, BARBARA POLAK I JAN M. RUMAN. In: *BIULETYN Instytutu Pamięci Narodowej*, 51. (2005) 4.sz. 4-5. (a továbbiakban: SIKORSKI – DUDEK – POLAK – RUMAN, 2005.)

²⁴ Uo. 5-6.

²⁵ DUDEK, 2005. 25.

²⁶ Uo. 26.

²⁷ FRISZKE – ZAREMBA, 2005. 77-82.

hivatalos eljárás szerint három jelöltet kellett bemutatni a hatalomnak [terno], amelyek közül, három hónapos véleményezés után nevezhette ki a pápa az új püspököt.)²⁸

A lengyel vezetés viselkedését jól jellemzi egy a magyar Állami Egyházügyi Hivatalban készült dokumentum, amikor azt írja, hogy „*még az a kissé abszurd következtetés is kiolvasható, – a lengyel párt tevékenységéből – hogy a bíborosi kollégium a lengyelországi szocializmus sikereit kívánta jutalmazni Wojtyła megválasztásával.*”²⁹

4. A pápalátogatás előkészítése

Gierek helyzete azonban nem volt olyan egyszerű, mint elődjéé. II. János Pál pápa ugyanis, mint lengyel állampolgár rendelkezett lengyel útlevelemmel, így nagyon „kényelmetlen” lett volna, ha nem engedik be az országba. 1979. január 24-én az első titkár fogadta Wyszyński primást, a találkozáson az egyik fő téma II. János Pál pápa tervezett lengyelországi útja volt. Gierek is elismerte, hogy „*a pápának, mint Lengyelország polgárának joga van a beutazásra*”, amit azzal toldott meg, hogy „*mint a vatikáni állam feje meg kell egyeznie velünk az időpontban*”.³⁰ A Lengyel Egyesült Munkáspárt vezetése mindenáron el akarta kerülni, hogy Szt. Szaniszló vértanúhalálának 900. évfordulójára érkezzen az országba a pápa, ezért a találkozáson azzal az ötlettel állt elő Gierek, hogy jobb lenne János Pált más alkalommal fogadni. A javaslat 1982-re vonatkozott, a Jasna góra-i kolostor alapításának 600. évfordulójának ünnepségeire.³¹ Végül megegyeztek a primással abban, hogy egy egyeztető bizottságot hívnak össze a látogatás időpontjának megállapítására.

Gierek másfél hónappal később Moszkvában hasonlóan érvelt Brezsnyevnek mondván, hogy „*figyelembe kell vennünk a tényt, hogy a jelenlegi pápa lengyel, a Lengyel Népköztársaság állampolgára és nehéz megtagadni tőle azt a jogát, hogy a hazájába látogasson.*”³² A lengyel pártvezető azzal próbálta meggyőzni Brezsnyevet, hogy „*éles konfliktusokhoz vezethetne a társadalom katolikus részével*”, ha megtagadnák a beutazást. Ezt végül a szovjet pártvezető is „belátta”, majd nyíltan megmondta Giereknek a Kreml kérését, ne engedjék Lengyelországba látogatni a pápát: „*mondjátok meg neki, ő bölcs ember, hogy mondja azt, hogy megbetegedett és nem jön*”³³ Brezsnyev értette, hogy nem tagadhatják meg nyíltan II. János Pál pápa hazalátogatását, hiszen az óriási elégedetlenséget váltana ki a lengyel társadalomban. A

²⁸ DUDEK, 2005. 26. A rendszerváltás után gyakorlatilag ugyanígy történik az egyházi főméltóságok kinevezése annyi különbséggel, hogy nem a hatalomnak, hanem csak a pápának kell bemutatni a három jelöltet, és közülük választja ki a szerinte legmegfelelőbbet.

²⁹ MOL ÁEH XIX-A-21-c 18. 23. doboz (1978).

³⁰ *Informacja Edwarda Gierka o rozmowie z Kardynałem Stefanem Wyszyńskim przekazana zapewne w czasie telekonferencji z sekretarzami komitetów wojewódzkich PZPR, b.d.* In: FRISZKE – ZAREMBA, 2005. 118.

³¹ Uo.

³² *Notatka z rozmowy Edwarda Gierka z Leonidem Breżniewem w Moskwie 13 marca 1979 r.* In: FRISZKE – ZAREMBA, 2005. 139.

³³ SIKORSKI – DUDEK – POLAK – RUMAN, 2005. 5.

cél tehát az volt, hogy ő maga mondja le az utat, azaz „*diplomáciai betegség*” miatt ne jöjjön Lengyelországba.

Gierek egyrészt attól tartott, hogy a lengyel pápa jelenléte feléleszt bizonyos rendszerellenes hangokat és bebizonyosodik a „nemzet erkölcsi-politikai egysége” ideának a veresége, amellyel a vezetés legitimálni próbálta magát 1970 után.³⁴ Másrészt, mind a Vatikán, mind a lengyel egyházi vezető körök azzal próbáltak nyomást gyakorolni Gierekre, hogy komoly veresége lenne az országnak a nemzetközi porondon a pápa elutasítása, illetve számolni lehet a lengyel társadalom elégedetlenségével, amely a nehéz, csőd közeli gazdasági helyzetben meggyengítheti a vezetés helyzetét.³⁵

Végül Gierek engedett és 1979. március 2-án hivatalos közlemény tudatta, hogy a Lengyel Népköztársaság hivatalos meghívót küld Vatikánba II. János Pál pápa részére. A meghívás június 2-tól 10-ig szólt, tehát mindössze két héttel sikerült későbbre tolni az időpontot. Szt. Szaniszló ünnepét ugyanis május 13-ra tűzték ki.³⁶

5. II. János Pál első lengyelországi zarándoklata (1979. június 2-10.)

Miután nem sikerült lebeszélnie a pápát a lengyel és a szovjet pártvezetésnek arról a szándékáról, hogy Lengyelországba utazzon, arra törekedtek, hogy minél kisebb kárt okozzon számunkra ez a kényelmetlen szituáció. Ennek szellemében próbáltak eljárni, amikor az időpontról, majd a zarándoklat helyszíneiről egyeztettek. Az időpontról már esett szó, amelyben csak apró sikert könyvelhettek el a pártvezetésben. Hiszen ekkor már mindenki tudta, hogy Szt. Szaniszló ünnepéről folyik a vita, másrészt Krakkót nem lehetett kihagyni a programból. II. János Pál pedig még indulása előtt, a római Fiumicino repülőtéren 1979. június 2-án azzal búcsúzott az olasz néptől, hogy „*az erre az évre eső Szent Szaniszló püspök vértanú jubileumának alkalmából utazom Lengyelországba. Életének áldozata a hitért, amelyet még a kilenc évszázaddal ezelőtt tett beíródik – hasonlóan, mint legutóbb Lengyelország millenniumának fő ünnepsége – az én szülőhazám legfontosabb történelmi-vallási eseményei közé – ezért is már régóta eldöntött, hogy ezt a jubileumot méltó és ünnepélyes módon meg kell ünnepelni.*”³⁷ Ezután kifejezte háláját a Stefan Wyszyński Prímás által vezetett Püspöki Kar felé a meghívásért. Majd hozzátette, hogy: „*kötelességemnek tartom ez a találkozást az én nemzettestvéreimmel, hogy részt vegyek Szt. Szaniszló évfordulójával összekapcsolt vallási megújulás e széles programjában*”³⁸ Ezzel nemcsak Szaniszló vértanúságát, hanem saját útját is a lengyel történelem legfontosabb eseményei közé helyezte, másrészt egyértelműen kifejezte, hogy nem Gierek meghívására egy idegen állam

³⁴ FRISZKE – ZAREMBA, 2005. 31.

³⁵ Uo. 33-34.

³⁶ Május 13-a fontos dátummá vált II. János Pál pápa életében. A keresztény hit szerint 1917. május 13-án a portugáliai Fatime városában megjelent Szűz-Mária. A pápa „fatime papának” nevezte önmagát, Mária alakja volt a legfontosabb számára. 1981-ben ugyancsak május 13-án követte el Ali Agca a merényletét II. János Pál ellen.

³⁷ *Jan Paweł II w Polsce: 2-10 VI 1979, 16-23 VI 1983, 8-14 VI 1987: przemówienia i homilie.* Warszawa, „PAX”, 1989. 13. (a továbbiakban: *Jan Paweł II w Polsce: 2-10 VI 1979, 1989.*)

³⁸ Uo. 13.

fejeként érkezik hivatalos látogatásra Lengyelországba, hanem mint a lengyel nemzet fia.

Ezzel szemben a lengyel pártvezetőség megpróbálta úgy beállítani II. János Pál útját, mint egy szokásos, hivatalos diplomáciai utat, ahol egy idegen állam első embere látogat az országba (*wizyta*). Ezt a látszatot szolgálta az a hivatalos találkozó is, amit a varsói Belwederben tartottak, ahol Edward Gierek első titkár fogadta a pápát. Azonban itt is elszenvedett a hatalom egy kisebb vereséget, hiszen nem sikerült elérni a négy szemközti találkozót a pápával, végül Wyszyński prímás is jelen volt a megbeszélésen.³⁹

Az egyház célja viszont természetesen az volt, hogy vallási jellegű legyen a látogatás, azaz zárandoklat (*pielgrzymka*) legyen, ezért kifejezett vallási-nemzeti helyszíneket terveztek a pápa zárandoklatának állomásaiként: Poznańban Jordán püspök sírja, Gniezno-ban Adalbert, Krakkóban pedig Szaniszló meglátogatása. A pártnak végül sikerült elérnie, hogy Poznań kimaradjon a programból. Ez nyilvánvalóan az ötvenhatos események emléke miatt volt fontos. Az egyház viszont nem akarta, hogy a Belwederben legyen a politikai vezetőséggel a találkozó, inkább a varsói Királyi Palotát javasolták, hogy ezzel is csökkentsék a politikai protokoll szerepét. Végül a pártnak sikerült elérni, hogy a Belweder legyen a találkozó helyszíne, de azzal a feltétellel, hogy Wyszyński prímás is jelen legyen.

A hatalom félelmeit Kowalczyk belügyminiszter úgy foglalta össze május 11-én, egy értekezleten, hogy *„számítani kell arra, hogy a pápa lengyelországi látogatása előtt közvetlenül, és a látogatás alatt, a Lengyelországgal ellenséges erők megerősödve támadnak, törekedni fognak arra, hogy ezt a látogatást az országunk érdekeivel ellenséges célokra kihasználják. Szintén ebben az irányba fogják inspirálni az antiszocialista csoportokat az országban. És nem lehet kizárni a politikai provokáció lehetőségét sem.*”⁴⁰ E feltételezések végül nem igazolódtak be, semmilyen provokációt nem jegyeztek fel a belügyi szervek, ami e kilenc nap alatt történt volna. A miniszter által „antiszocialista csoportoknak” nevezett ellenzékiek viszont kétségkívül megerősödtek, önbizalmat kaptak. Így értékelte az eseményeket a „Bunte” című nyugatnémet lap is: *„a pápa látogatása felszabadította a lengyelekben a nagy testvériség és az egység érzését. Lehetőséget adott, hogy demonstrálják az egyházzal való széles szolidaritást. És reményt adott nekik, hogy a hitük elég erős ahhoz, ahogy legyőzzék a félelmet és az elnyomást.*”⁴¹

A párt azon szándéka, hogy diplomáciai jellege legyen János Pál lengyelországi útjának teljes mértékben kudarcot vallott. A lengyel társadalom öntudatra ébredése, a *„társadalmi tudat forradalma”* zajlott le ebben a kilenc napban.⁴²

³⁹ Uo.

⁴⁰ FRISZKE – ZAREMBA, 2005. 52.

⁴¹ Idézi: SMOLEŃ, DIONIZY: *Tłum czy społeczność zorganizowana? Strajkujący w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980*. In: *Solidarność w ruchu 1980-1981*. Red.: KULA, MARCIN. Stowarzyszenie „Archiwum Solidarności” Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. NOWA, Warszawa. 2000. 182.

⁴² „Rewolucja polskiej świadomości” kifejezést Norman Davies használta, lásd: DAVIES, NORMAN: *Boże Igrzysko. Historia Polski. Tom II. Od roku 1975*. Kraków, Znak, 1992. 804. A

Pavlov tábornok, aki a KGB rezidenciáját vezette Varsóban, arról ír emlékirataiban, hogy: „ez a látogatás kevésbé vallási, inkább politikai volt, támogatást nyújtott a politikai ellenzéknek, a Karol Wojtyła által Lengyelországban energikusan folytatott sokéves ellenzéki tevékenység megerősítése volt.”⁴³ Még Gierek is – aki már nem volt képes a folyamatokat kontrollálni – elismerte a rendszerváltás után, hogy a pápa lengyelországi útja „sok párttag számára igazi sokk volt”.⁴⁴ A párt tekintélye összeomlott, az ideológiai nevelés teljes csődöt mondott.

A pápa első, nagy tömeg előtt való szereplésére június 2-án került sor a varsói Győzelem téren (ma Piłsudski tér) az Ismeretlen Katona sírjával szemben felállított hatalmas kereszt alatt. Talán itt tartotta a tartalmát tekintve, a legjelentősebb beszédét II. János Pál pápa az egész látogatása során. A hatalommal való szembenállás szimbólumának, Szent Szaniszlónak a vértanúságával kötötte össze a lengyel egyház történetének kezdetét, majd az egyházzal Lengyelország egész történetét: „az egyház hozta el Lengyelországnak Krisztust – aki a kulcsot jelenti ennek a nagy és alapvető valóságnak a megértéséhez, amely az ember. (...) Krisztust nem lehet kikapcsolni az ember történetéből a föld egyetlen helyén sem. És nem lehet megérteni Krisztus nélkül Lengyelország történetét sem. (...) Minden ember története Jézus Krisztusban van. Benne válnak a megváltás történetévé.”⁴⁵

Mind a varsói, mind a moszkvai vezetés szerette volna, ha a pápa megemlékezik az 1939-es hitleri támadás negyvenedik évfordulójáról is. Erről tárgyalt Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter a Vatikánban, még januárban II. János Pállal.⁴⁶ A pápa azonban az előbbi gondolatmenetbe ágyazva emlékezett meg erről a lengyelek számára tragikus eseményről nem éppen az elvártaknak megfelelően:

„Ha elvetjük ezt a kulcsot (Krisztust) a nemzetünk megértéséhez, akkor kitennék magunkat egy alapvető tévedésnek. Nem értenék meg saját magunkat. Nem lehet megérteni ezt a nemzetet, amelynek oly nagyszerű múltja volt, de egyúttal milyen szörnyen nehéz Krisztus nélkül. Nem lehet megérteni ezt a várost, Varsót, Lengyelország fővárosát, amely 1944-ben elhatározta magát az egyenlőtlen harcra a támadóval, a harcra, amelyben saját romjai alatt feküdt, nem felejtve, hogy ugyanezen romok alatt feküdt Krisztus-Megváltó a saját keresztjével, a Krakowskie Przedmieście-n,⁴⁷ a templom előtt.”⁴⁸

Így, oly módon emlékezett meg a második világháborúról, hogy nem az 1939-es német támadást helyezte a központba, nem is a szovjet felszabadítást, hanem azt a

könyv angol nyelvből készített magyar kiadásában nem található ez a részlet, lásd: DAVIES, NORMAN: *Lengyelország története*. Budapest, Osiris, 2006. (ford.: Bojtár Péter).

⁴³ GENERAL PAWŁOW: *Byłem Rezydentem KGB w Polsce*. Warszawa, BGW, 1994. 24. (a továbbiakban: PAWŁOW, 1994.)

⁴⁴ ROLICKI, JANUS – GIĘREK, EDWARD: *Przerwana dekada*. Warszawa, Fakt, 1990. 176.

⁴⁵ *Jan Paweł II w Polsce: 2-10 VI 1979*, 1989. 36.

⁴⁶ ГРОМИКО, А.А.: *Памятное. Кн. 2*. Москва, Политиздат, 1988. 41-43.

⁴⁷ A Krakowskie Przedmieście Varsó egyik főutcája, ahol a Szent Kereszt templom áll. A templom előtti keresztet hordó Krisztus szobor a Varsói felkelés idején sérült meg. A földön fekvő szobor fényképe a felkelés leverésének egyik legismertebb felvétele.

⁴⁸ *Jan Paweł II w Polsce: 2-10 VI 1979*, 1989. 37.

momentumot, amikor a szovjetek a Visztula jobbpartján „lábhoz tett fegyverrel” várták meg, míg a németek porig rombolták a várost (1944).

A pápa további programjában szerepelt Gniezno (VI. 2.), Czeszochowa (VI. 3-6.), Krakkó (VI. 6.), Kalwaria Zebrzydowska (VI. 7.), Wadowice (VI. 7.), Oświęcim (VI. 8.), Nowy Targ (VI. 9.), Krakkó (VI. 10.) meglátogatása. A résztvevők számáról megoszlanak a vélemények, de még a lengyel pártdokumentumok alábecsült adatai is több millió emberről számolnak be.⁴⁹ Ha ehhez számítjuk a televízió közvetítések nézőit, akkor biztosan állíthatjuk, hogy a felnőtt lakosság jelentős része aktívan vagy passzívan, de részt vett a pápa látogatásán. A hatalom számára inkább az volt aggasztó, hogy a saját felméréseik szerint is a résztvevők nagyjából fele fiatal volt.⁵⁰

A pápai látogatás mérlegét is ellentmondásosan vonta meg a lengyel pártvezetés. Pozitívan és megnyugtatóan értékelték, hogy külsőségekben és a részvételi arányban szerényebb események zajlottak le a vártnál. Az „antiszocialista elemek” is láthatatlanok maradtak. A Központi Bizottság Adminisztrációs Osztálya egyik feljegyzése szerint mindössze két alkalommal találkoztak ellenséges röplapoztogatással, ellenzéki transzparensok is ritkán tűntek fel a tömegben.⁵¹ Mindebből arra az abszurd következtetésre jutottak, hogy „*a mérsékelt részvétel (5-6 millió ember – M. M.), illetve a társadalom érett, felelős viselkedése, valamint az egyház vezetőinek magatartása komolyan korlátozta a látogatás társadalmi-politikai negatív eredményeit. Mindezt az állam és a párt presztízse alapozta meg a társadalomban.*”⁵² A pártvezetés, a külsőségekből kiindulva nem vette vagy nem akarta észrevenni, hogy sokkal fontosabbak a láthatatlan, az emberek belső tudatában lejátszódott folyamatok, az ellenzék megerősödése, az önbizalmuk növekedése. Ezt mutatták azonban a bűnözési statisztikák jelentős javulása e kilenc nap alatt, vagy az alkoholfogyasztás visszaesése is.⁵³ A társadalmi nevelőmunka, amelyet II. János Pál pápa egyik legfontosabb feladatának tekintett, elsősorban nem a külsőségekben manifesztálódott, sokkal inkább abban, hogy egyre többen elhitték, hogy lehet változtatni a fennálló politikai-társadalmi kereteken. Ebben állt a pápai látogatás óriási jelentősége.

⁴⁹ *Informacja dotycząca przebiegu pielgrzymki Jana Pawła II, zachowań społecznych i działań władz, opracowana w wydziale administracyjnym KC PZPR dnia 10 czerwca 1979 r.* In: FRISZKE – ZAREMBA, 2005. 253. A visszaemlékezők és a történészek ma 5-6 millió főre becsülik azoknak a számát, akik jelen voltak személyesen a pápalátogatás valamely állomásán. Krakkóban egy nappal a pápa érkezése előtt kivezényeltek 120 ezer rendőrt és 60 ezer ZOMO-st, teljesen ellepve az utcákat, mire másnap a misén kb. 2 millió ember vett részt. Az utcán lévő rendőrök teljesen „eltűntek” a tömegben. Ennek szimbolikus jelentősége óriási volt a társadalom tudtára.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 254-255.

⁵² Uo. 258. vö. 29. lábjegyzet. A magyar Állami Egyházügyi Hivatal értékelése éppen erre a naivitásra mutatott rá korábban.

⁵³ Uo. 257.

A Szovjetunió és a Vatikán

1. II. János Pál és a Vatikán politikája szovjet szemmel

A Vatikán a NATO és a Varsói Szerződés közötti becsontosodott hidegháborús ellenállásban és fegyverkezési versenyben, tradicionális értelemben nem vehetett részt. A szovjet politika figyelmét azonban felkeltette, hogy a Vatikán tekintélye egyre növekszik a társadalom széles rétegeiben, hívők és nem hívők között egyaránt, az egész világon. Ez volt az egyik legnagyobb különbség II. János Pál és elődje VI. Pál között. Másrészt, az új pápa megpróbálta a katolikus egyházat a két uralkodó társadalmi rend, a kapitalizmus és a szocializmus fölé helyezni. „II. János Pál fellép a papság és a hívők részvétele ellen az antiimperialista harcban. Egyre élesebben ítéli el a kommunizmust és az ateizmust, mint elődjei XXIII. János és VI. Pál. A Vatikán politikájának ezek a jegyei különösen világosan megmutatkoztak a pápa Dominikai Köztársaságba, Mexikóba, Lengyelországba, Írországba, Egyesült Államokba, Törökországba és egyéb országokba tett látogatásai, és az egyház számos vezetőjével való találkozásai alatt. [...] A pápa minden fellépése Lengyelországban a harcok klerikalizmussal volt átitatva, az ateizmussal és a tudományos-materialista világnézettel szembeni harcra irányítva.”⁵⁴ – értékelte az új pápát Kurojedov, a Szovjetunió Minisztertanácsa Egyházügyi Tanácsának vezetője. Kurojedov továbbá úgy láttatta saját jelentésében az új helyzetet, hogy „a Vatikán támogatja a szocialista tömb országokban a nacionalistákat, „disszidenseket”⁵⁵, fokozatosan közeledik a fiatalokhoz, az értelmiséghez, arra törekszik, hogy elszakítsa őket a tudományos kommunizmus ideológiájától, a szocialista és a kommunista társadalom építésében való részvételtől a párt vezetése alatt.”⁵⁶ Kiténik, hogy a szovjet egyházi „szakértő” nem ismerte a lengyel fiatalság, illetve értelmiség aktuális helyzetét. 1956., 1968., 1970., 1976. után már nem volt szükség „elszakítani” az értelmiséget a „tudományos kommunizmustól.” Elég itt utalni Adam Michnikre, Tadeusz Konwickire, Jacek Kurońra, Bronisław Geremekre stb.

Úgy tűnik, hogy a KGB munkatársai jobban értették a kialakult lengyel helyzetet. A már említett Pavlov tábornok visszaemlékezése szerint a KGB vezetése tökéletesen értette, hogy „a szocializmus ilyen deklarált ellensége, mint amilyen Wojtyła kardinális volt” megerősítette az egész szocialista blokkon belül a „szocializmushoz kritikusán viszonyuló erőket.”⁵⁷

Pavlovhoz hasonlóan, a valósághoz hűen foglalta össze öt pontban Vatikán politikáját Cinyev, a KGB Külföldi Hírszerzése Első Főigazgatójának (PGU) parancsnok-helyettese:

⁵⁴ ЦК КПСС „О социально-политической и идеологической деятельности Ватикана на современном этапе.” Российский государственный архив новейшей истории (a továbbiakban: RGANI) 89. фонд (f.) 32. перечень (p.) 13. документ (d.) 32. лист (l.)

⁵⁵ Az orosz nyelvben a másként gondolkodókat jelentette.

⁵⁶ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 32. l.

⁵⁷ PAWŁOW, 1994. 24-25.

1. „Sem a kapitalizmus, sem a kommunizmus nem tudja megszüntetni a társadalmi igazságtalanságot és a háború fenyegetését.
2. Ha a keresztények és a marxisták közötti párbeszéd a nem hívő emberek széles tömegeit átfogja, akkor arra lehet számítani, hogy az egyháznak sikerül az ateisták meghatározott részét az egyház társadalmi ideológiájának követőjévé változtatni. Ezzel kapcsolatban lehetséges a „nem hívő keresztények” megjelenése, akiket egyesítene a keresztény kultúra a hívőkkel.
3. A „harcos egyház” taktikájának elvetése és a „szerető egyház” taktikájának felvétele lehetővé teszi az egyház népszerűségének növekedését úgy a hívők, mint a nem hívők között, Lengyelországot is beleértve.
4. Az állam ügyeibe való be nem avatkozás elvének elfogadása és egyidejűleg a nevelő tevékenység aktivizálása a lakosság körében megengedi, hogy az ország kormányzó köreire nyomást gyakoroljanak a társadalmi vélemény alakításának az útján.
5. A társadalomban és az egyházban a pluralizmus megvalósítása maga után vonja az ideológiai kontrasztok puhulását. Ezzel kapcsolatban a pluralizmusnak eszközözé kell válnia, amely a megfelelő nevelő módszerek segítségével képes lesz megnövelni a kereszténység hívőinek számát.”⁵⁸

Cinyev tehát – nem alaptalanul – úgy vélte, hogy II. János Pál pápa szerint az egyház tevékenységének középpontjában a „nevelőmunka” kell, hogy álljon, amelynek hatása van nem csupán a társadalomra, hanem a kormányra is. Ily módon lehet reálpolitikát folytatni annak érdekében, hogy javítson a lakosság szociális helyzetén és elkerülje a vérontást.⁵⁹ Mindez azzal állt összefüggésben, hogy a Vatikán és az egyház élesen fellépett az emberi jogok és a vallásszabadság védelmében, de egyidejűleg ellene volt a negatív társadalmi hangulatok eskalációjának, és a feszültségek enyhítését szorgalmazta.⁶⁰

A KGB PGU parancsnok-helyettese azonban pozitív változást is látott a vatikáni társadalompolitikában. Pozitívan értékelte, hogy az egyház elismeri a társadalmi ellenőrzés szükségességét a magántulajdon felett, ha maguk a termelőeszközök tulajdonosai nem akarják szolgálni a társadalmi haladást. Ez Cinyev szerint a „kapitalista kizsákmányolás közvetett elismerése.”⁶¹

A Szovjetunió tehát nehéz helyzetbe került a Vatikánnal kapcsolatos politika kialakításakor. Egyrészt a Vatikán továbbra is a Szovjetunió kérlelhetetlen ellenfele maradt ideológiai síkon (ellenfele az ateizmusnak, a marxista-leninista ideológiának), illetve komoly gondot okozott, hogy az új pápa jól ismerte a „szocialista” valóságot. Másrészt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Vatikán a társadalompolitika

⁵⁸ КГБ СССР, ЦК КПСС Отдел международной информации „О месте Польши в стратегии и политике Ватикана.” RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 22-23. 1

⁵⁹ Uo. 23.

⁶⁰ 1980 grudzień 22, Warszawa – Ocena sytuacji wewnętrznej w kraju i propozycje działań resortu spraw wewnętrznych, przygotowane przez Sztab Operacji „Lato '80”. In: KOPKA, BOGUSŁAW – MAJCHRZAK, GRZEGORZ: Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980-1983), Seria „Dokumenty”: tom 6. Warszawa, IPN, 2001.

⁶¹ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 25. 1

tekintetében közelebb állt a szovjet elképzelésekhez, mint bármely nyugat-európai kapitalista állam. Ennek különböző okai voltak. A tizenkilencedik század végén a kapitalista rendszerekben létrejövő munkásmozgalmi tökevések, mozgalmak és gondolatok, a szociáldemokrácia különféle irányzatai jelentős hatást gyakoroltak az egyházra. Ennek az új kihívásnak az eredményeként is született meg a Rerum novarum kezdetű enciklika 1891-ben, amely először foglalkozott komolyan társadalompolitikai kérdésekkel. Ugyanakkor jelentős momentum volt az is, hogy II. János Pálra nagy hatással volt Stefan Wyszyński, aki sokat foglalkozott korábban a munkásság helyzetével. Ezen kívül az egyház a nemzetközi politikában is támogatta minden olyan kezdeményezést, amely a feszültségek enyhítését, a béke megszilárdítását szolgálta.

A szovjetek úgy látták, hogy a vatikáni diplomácia és a katolikus aktivisták bizonyos értelemben szövetségeseik, hiszen támogatták a SALT-II szerződést is.⁶² Ezt az Egyesült Államok kongresszusa nem ratifikálta a Szovjetunió afganisztáni inváziójára hivatkozva (1979. december 27.),⁶³ sőt az egész nyugati világ bojkottálta az 1980. évi moszkvai olimpiai játékokat, miközben a lengyel pápa a játékokon való részvétel mellett állt ki. II. János Pál állást foglalt felszólalásában, 1979. október 2-án az ENSZ-ben a leszerelés mellett, a fegyverkezési verseny ellen, illetve a vitás kérdések tárgyalásos úton való megoldása mellett.⁶⁴ E lépések kétségkívül elnyerték a Kreml tetszését.

Fontos és nem kevésbé kényes volt a Szovjetunió számára II. János Pál lengyel származása abból a szempontból is, hogy Lengyelország a legfontosabb ország volt geo-stratégiai szempontból a Varsói szerződésben, amely biztosította az NDK-val való összeköttetést. A Kreml számára politikailag veszélyes volt, hogy éppen ebben az országban a legerősebb a katolikus egyház, illetve mint lassan világossá vált, itt a leggyengébb a kommunista párt. Ez is arra ösztönözte Moszkvát, hogy óvatosabban kezelje a lengyel problémákat. Ahogy ők látták, a Vatikánnak is Lengyelország volt a legfontosabb láncszem a keleti politikájukban. *„Lengyelország az egyetlen szocialista ország, ahol az egyház viszonylag szabadon működhet, és a gyakorlatban valósulhat meg a Vatikán stratégiai vonala a kelet-európai országokkal kapcsolatban.”*⁶⁵ – fogalmazott egy moszkvai elemzés.

2. A vatikáni politika a Szovjetunió ellen

Az SZKP Központi Bizottsága értékelése szerint a Vatikán arra törekszik, hogy *„a hívőkben lángra lobbantsa a vallási fanatizmust, és a szocialista társadalmi rendszer ideológiai és társadalompolitikai normáival ellenséges útra terelje őket.”*⁶⁶ II.

⁶² Carter amerikai elnök és Brezsnyev szovjet államfő Bécsben írta alá 1979. június 15-én a hadászati támadófegyverek mennyiségi és minőségi korlátozásáról szóló megállapodást.

⁶³ Az amerikai szenátus külügyi bizottsága már december 20-án elvetette a SALT-II megállapodást. Ezt megelőzte a NATO ún. kettős határozata, amely új rakéták telepítését tartalmazta Európa területén a Szovjetunió ellen.

⁶⁴ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 31. l.

⁶⁵ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 26. l.

⁶⁶ ЦК КПСС „О мерах противодействию политике Ватикана в отношении социалистических стран.” RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 4. l.

János Pál pápa megválasztása után „a Vatikán egyre kitartóbb kísérleteket tesz a katolicizmus felélesztésére a Szovjetunió országaiban, mindenekelőtt Litvániában, Lettországbán, Belorusszia és Ukrajna nyugati részén. János Pál többször fordult a Szovjetunió területén élő katolikusokhoz. Ezenkívül a Vatikán rádión és a sajtón keresztül inspirálja és támogatja az illojális papság tevékenységét.”⁶⁷

Egy másik jelentés szerint, „a Vatikán ösztönzi a törvénytelen ún. litván katolikusok jogvédő bizottságát, a „*Litván Katolikus Egyház krónikája*” című illegális folyóirat kiadását, amelyben szovjetellenes írásokat publikálnak.”⁶⁸ II. János Pál azzal is a litván katolikus egyházat erősítette, hogy főtanácsadójának nevezte ki Andris Backist. Backis apja, a két világháború között, a független Litvánia párizsi nagykövete volt.⁶⁹

Ugyanilyen ellenséges tevékenységnek tartották a Kreml vezetői, hogy a lengyel pápa megpróbálta feltámasztani az ukrán unitus egyházat, amelyet a második világháború után a föld alá kényszerített a szovjethatalom.⁷⁰ Még negatívabb tett volt a szovjetek szemében, hogy Litvánia, Ukrajna és Belorusszia nyugati része kánonjogilag a lengyel püspökségek alá tartoztak, tehát befolyással lehetek az itt élő hívőkre.⁷¹ A moszkvai levéltárakban található dokumentumok szerint Lengyelországból számos „misszionáriust” irányítottak a Szovjetunióba turistának álcázva. E „misszionáriusok” a templomokban szovjetellenes hangulatot keltettek és a hívők között ellenséges folyóiratokat, újságokat és imakönyveket osztogattak.⁷²

Már 1971-ben a KGB-nek sikerült beszervezni Łwowban (Lemberg) a földalatti unitus egyház egyik vezetőjét, aki az egyik legfontosabb kapcsolatot jelentette a

⁶⁷ Уо.

⁶⁸ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 33. l. A Szovjetunióban e tevékenységet a Büntető Törvénykönyv 58. paragrafusa értelmében ítélték el, mint „szovjetellenes agitáció büntette”. Ezekben az években is számos letartóztatás történt éppen e folyóirat terjesztéséért. Lásd: 58.10. *Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде. Март 1953-1991.* Ред. КОЗЛОВ, ВЛАДИМИР АЛЕКСАНДРОВИЧ – МИРОНЕНКО, СЕРГЕЙ ВЛАДИМИРОВИЧ, Москва, Международный фонд "Демократия", 1999. (a továbbiakban: КОЗЛОВ – МИРОНЕНКО, 1999)

⁶⁹ ANDREW, CHRISTOPHER – MITROHIN, VASZILIJ: *A Mitrohin archívum. A KGB otthon és külföldön.* Talentum, Budapest, 2000. 523. (a továbbiakban: ANDREW – MITROHIN, 2000.)

⁷⁰ Az unitus egyház 1596-ban jött létre a Breszti Unió következtében. Lengyelország felosztása után a római pápát elismerő vallás felszámolására törekedett a cári hatalom. A második világháborút követően pedig a szovjetellenes partizánharcokban való részvételért Sztálin likvidáltatta az unitus egyházat. Lásd: JÁVORI MÁRIA: *Ukrán unitusok a kezdetektől a XX. Század elejéig. Pro Minoritate*, VI. (1997) 2. sz. és D. MOLNÁR ISTVÁN: *Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görögkatolikusok a régi és mai Lengyelországban.* Budapest, Balassi Kiadó, 1995. 181-201.

⁷¹ Miközben az ország nyugati felében, 1972-ben pápai bullával rendezték a németekkel fennálló vitás kérdéseket, így 4 új egyházmegyével gyarapodott a lengyel katolikus egyház, keleten is megtartotta még a II. világháború előtti egyházmegyéket. Lásd: CYWIŃSKI, 2005. 8. és *Atlas historii Polski. Mapy i komentarze.* Red.: OLCZAK, ELŻBIETA. Świat ksiązki, Warszawa, 2004. 136-137, 180-181.

⁷² RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 34. l.

lengyel katolikus egyházzal. Mitrohin szerint ő több „turistának álcázott” lengyel papot megnevezett a szovjet titkosszolgálatoknak.⁷³

II. János Pálnak valóban jelentős szerepe volt az unitusok „feltámasztásában”. Már a pontifikátusának kezdetén javasolta az unitus hívőknek, hogy kezdjék meg a felkészülést a keleti szlávok kereszténységének felvételének ezredik évfordulójának megünneplésére.⁷⁴ Majd az 1979-es lengyelországi látogatása idején külön misét celebrált az Ukrajna területén élő unitusoknak.⁷⁵

3. A szovjet ellenpropaganda tevékenység

Mint fentebb már szó volt róla, a Szovjetunió nehéz helyzetbe került. Lengyelországban az egyre növekvő társadalmi feszültségek, illetve Karol Wojtyła megválasztása, jelentős hatással volt a társadalmi hangulatra. Emellett az új pápa optimistán, komoly reményeket táplált, hogy javíthat az emberiség helyzetén, az egész világon, kapitalizmus és a szocializmus nélkül is, az „új evangelizáció” útján.⁷⁶ Mint látuk, erősítette a litván katolikus, illetve az ukrán unitus egyházat is.

Moszkvában természetesen megpróbálták korlátozni II. János Pál pápa ilyen irányú tevékenységeit.

A Kreml kezében a legfontosabb eszköz a propaganda volt. Minden eszközt kihasználtak, hogy erősítsék a saját pozícióikat a világban. A szovjetek folyamatosan informálták a testvérpártokat a Vatikán ellenséges akcióiról, intézkedéseket hoztak, hogy bővítsék az együttműködést a szocialista országok katolikus egyházai között, azzal a céllal, hogy a Vatikán ellen felhasználják őket.⁷⁷ Ez azonban reménytelen vállalkozásnak tűnt, hiszen a lengyel pápa gyakran lépett fel úgy, mint egész Kelet-Európa fia, lengyelországi látogatása alkalmával a szláv összefogást sürgette, sokszor nevezte magát „szláv pápának.”

Az SZKP KB Agitációs és Propaganda Osztálya azt is igyekezett bizonyítani, hogy a Vatikán békepolitikája végső soron a Szovjetunió politikájából származik, hogy tulajdonképpen Moszkva ugyanazt akarja, mint a Vatikán: a nemzetközi feszültségek enyhítését, leszerelést, békét stb.⁷⁸ Ezzel szerették volna megakadályozni, hogy a

⁷³ ANDREW – MITROHIN, 2000. 512-513.

⁷⁴ MOLNÁR, 1995. 205.

⁷⁵ JÁVORI, 1997.

⁷⁶ 1979. június 9-én, krakkói látogatása alkalmával II. János Pál pápa Nowa Hutát is meglátogatta. Nowa Huta a szocialista mintaváros, ahol eredetileg nem építettek templomot. Wojtyła krakkói püspöksége idején keményen harcolt egy templom felépítéséért, de csak egy keresztet engedélyeztek a hatóságok felállítani. A keresztet azonban minden éjjel eltávolította a rendőrség. A pápa szerint az „második millennium új evangelizációja” kezdődött ezzel a keresszettel. II. János Pál, még krakkói püspöksége idején, 1977. május 15-én szentelte fel a Nowa Hutában felépített nagytemplomot. Szintén Nowa Hutában történt, hogy a pápa látogatása előtt majdnem egy hónappal, 1979. április 18-án ismeretlenek megpróbálták felrobbantani a városrész centrumában álló Lenin szobrot. A sajtó természetesen eltitkolta az esetet. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j 002973/1979. Lengyelország (86. doboz).

⁷⁷ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 34. l.

⁷⁸ Uo.

Vatikán növelje támogatóinak számát a nem hívők között is. A szovjet vezetés célja ennek érdekében is, az unitus egyház „felforgató jellegének” a leleplezése volt.⁷⁹

Az SZKP vezetése adminisztratív úton is akadályozta az egyház tevékenységét. 1980. október 4-én döntést hozott a lengyel sajtó korlátozásáról a Szovjetunió területén.⁸⁰ Szigorúan korlátoztak minden Lengyelországból származó újságot, folyóiratot, könyvet és egyéb sajtóterméket. Ennek az intézkedésnek a következtében 1981. január és február hónapjában lefoglaltak 55 ezer Bibliát, 500 darab egyházi naptárt, 1100 vallásos jellegű könyvet, brosúrát, amely Lengyelországból származott.⁸¹

E sajtótermékek terjesztése bűncselekménynek számított. Számos letartóztatás történt, elsősorban a „Litván katolikus egyház krónikája” című folyóirat terjesztése miatt.⁸²

A sajtóhoz hasonlóan, korlátozták a Lengyelország és a Szovjetunió közötti turistaforgalmat is. Már a Szolidaritás következményeként is betudható, hogy 1980 második felében 36 százalékkal, majd 1981 első felében 44 százalékkal kevesebb lengyel turista utazhatott a Szovjetunióba.⁸³

Összegzés

Karol Wojtyła pápává választásával jelentősen megerősödött nemcsak a lengyel katolikus egyház, hanem a társadalom is. Megnőtt az önbizalma a már évek óta szervezkedő ellenzéki csoportosulásoknak. A nyugati világ sajtója újra a lengyelekről szólt. Eközben, a Lengyel Egyesült Munkáspárt már sokadik morális vereségét szenvedte el. A munkások 1976. júniusi sztrájkjait erőszakkal leverő Gierek és csapata teljesen elszakadva a társadalomtól, szinte semmilyen legitimitációval nem bírt már a társadalom jelentős részében. Gyakran nem is a valóságnak megfelelően értékelték a kialakult helyzetet.

Ezzel szemben a moszkvai jelentések tisztábban láttak, éppen ezért súlyosabbnak tarották a kialakult szituációt. De az is látszik, hogy a Lubjankán (KGB) alaposabb elemzéseket készítettek, mint a szomszéd „Sztaraja plosagy”-on (KB). A szovjet vezetés több okból is szorult helyzetbe került. Egyrészt a területén élő katolikusok és unitusok védelmében fellépő pápa miatt. Másrészt attól is tarthattak, hogy fellazul az egész keleti blokk az egyház aktívabb tevékenysége miatt. Végül azt is számításba kellett venniük, hogy a Vatikán bizonyos szinten elítélte a kapitalizmust, sokszor támogatott olyan kezdeményezéseket, amelyek Moszkvából származtak. A pro és kontra érvek nyilvánvalóan azért negatív irányba billentették a mérleg nyelvét Moszkva szemében.

⁷⁹ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 35. l.

⁸⁰ ЦК КПСС „О некоторых дополнительных мерах по организации пропаганды и контрпропаганды в связи с событиями в Польше.” RGANI 89. f. 46. p. 59. d. 60. l.

⁸¹ RGANI 89. f. 46. p. 81. d. 119. l.

⁸² КОЗЛОВ – МИРОНЕНКО, 1999.

⁸³ ЦК КПСС „О временном сокращении туристского обмена между СССР и ПНР.” RGANI 89. f. 46. p. 67. d. 2. l.

A stratégiaiilag fontos Lengyelország elvesztésének rémképe azonban, nem az egyház miatt következett be a pápa lengyelországi látogatása után egy évvel. Ám abban, hogy a társadalmi tudat eljutott egy széles, minden társadalmi csoportra kiterjedő nemzeti, szolidáris ellenállásig 1980 augusztusában, óriási szerepe volt a katolikus egyháznak.

Abstract

The first pilgrimage of Pope John Paul II in Poland

– The polish Pope in the light of polish and soviet documents (1978-1980) –

In the first half of the study the author introduces the role that the Polish Catholic Church had in the development of the polish nation. The Catholic Church became the leader of the Polish nation in the absence of state institutes. Signs of this are to be found in the Polish mythology and in the national identity. In the second half of the 20th century, in the totalitarian system of the communism, the Catholic Church was fighting for its existence. After 1956, the Polish Catholic Church grew in a unique way and people crowded on the side of the Church against the state power. It was in the context of this that the election of Karol Wojtyla (archbishop of Krakow) for Pope of the Catholic Church became dangerous for the state power. The study analyzes in detail the events prior to the polish pilgrimage of the new Pope (July 2nd – 10th 1979). The leaders of the Soviet Union and Brezhnev tried to avoid the polish pilgrimage of the Pope, which were planed to take place on the 900 anniversary of the death of St. Stanislaw. The polish state was afraid of the international consequences and due to the bad economic situation they were also afraid of the population's dissatisfaction. The pilgrimage of the Pope in Poland strengthened the opposition and gave self-confidence to the people that there is another way then the one the state power is offering. The Pope significantly contributed to that one year after the pilgrimage a "solidary society" was formed in Poland. These were the days of the "revolution of polish consciousness" as Norman Davies writes.

In the second half of the study the author tries to reconstruct the Soviet – Vatican relationship during the period after the election of Pope John Paul II, based on documents found in Moscow archives. In the "Eastern politics" of the Vatican Poland plaid the most important role. In the same way Poland plaid the most important role for the Soviet Union in the connection with East Germany, as a part of the Warsaw's Pact. Together with Poland the Vatican increased the influence of Catholics and uniates within the territory of the Soviet Union.

The analysis also includes that the Soviet Union experienced it as positive that the polish Pope supported the arms reduction, the SALT II agreement, and that the Pope disagreed with the boycott of the Olympic games of 1980 that was to be held in Moscow. The Vatican indirectly condemned capitalism.

Through the soviet documents the author introduces how the activity of the polish Pope was seen from the Kreml. Some Hungarian documents help to shed light on how the leaders of the eastern block evaluated the new situation that had been established in Europe.